

ՄԻԳԵԼ ԴԵ ՈՒՆԱՄՈՒՆՈՅԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԵՎ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՆՑԵՊՏԻԱՆԵՐԸ

Հոդվածում դիտարկվում է իսպանացի գրող, փիլիսոփա Միգել դե Ունամունոյի փիլիսոփայական և գեղագիտական մտածողության առանձնահատկություններն ու խնդիրները: Ունամունոն որպես դասական արձակի վարպետ, մի կողմից շարունակում է եվրոպական փիլիսոփայական արձակի ավանդույթները, մյուս կողմից, սակայն, փորձում է վերստեղծել վերը նշված վեպի կառուցման սկզբունքները՝ առաջարկելով արձակի նոր տեսակ՝ նիվոլա, որն այլ կերպ կարելի է անվանել փիլիսոփայական արձակ:

Բանալի բառեր. գրականություն, փիլիսոփայություն, էքզիստենցիալիզմ, կրոն, արվեստի և անհատի փոխհարաբերություններ, գեղագիտությանը վերաբերող խնդիրներ, ժանրային առանձնահատկություններ

Իսպանիայում էքզիստենցիալիզմի հիմնադիրն է Միգել դե Ունամունոն, որի մտածողության վրա մեծապես ազդել է դանիացի փիլիսոփա Սյորեն Կյերկեգորը, ըստ գրականագետների, ընթերցանության շրջանակներում Ունամունո-Կյերկեգոր հանդիպումը տեղի է ունենում 1900 թվականին, Ունամունոն որոշում է սովորել դանիերեն, որպեսզի բնագրով կարդա նրա աշխատությունները: Այս երկու էքզիստենցիալիստներին միավորում են այն-պիսի թեմաներ, ինչպիսիք են՝ էքզիստենցիան, Աստված, մեղքը, անձկությունը կամ հոգսը, անմահության, հավատի և ճշմարտության մասին գաղափարները /Félix García, 1970: 412/:

Ունամունոն փիլիսոփայությունը մեկնաբանում է որպես կենսական անհրաժեշտ գործառույթ, որովհետև մարդուն պետք է հիմնավորել սեփական գոյությունը: Մարդը չի կարող հենց այնպես ապրել, նա պետք է իմաստ, նպատակ փնտրի: Եթե մարդը փիլիսոփայում է ապրելու համար, իսկ փիլիսոփայության օբյեկտը և բարձրագույն սուբյեկտը մարդն է, նշանակում է՝ մարդը փիլիսոփայում է իր մասին և իր խնդիրների շուրջ, հետևաբար փիլիսոփայության մեջ ոչ մի դեպքում չի կարելի խոսել վերացական մարդու մասին: Փիլիսոփայությունը չպետք է լինի օբյեկտիվ կամ գիտական, այլ պետք է մարդուն սովորեցնի, թե ինչպես ապրել, ճշմարիտ փիլիսոփայությունը, ըստ Ունամունոյի կիստոյան փիլիսոփայությունն է, որի վերլուծության համար պետք չեն սիլլոգիզմներ, լաբորատորիաներ, այդ փիլիսոփայությունը պետք է բխի սրտից և հավատից, որի բարձրագույն ձևը՝ կիստոիզմն է:

Ունամունոն փորձում է փիլիսոփայությունը մոտեցնել այլ բնագավառների գրականությանը, բարոյագիտությանը և միստիկային, մյուս կողմից, սակայն, այդ նույն փիլիսոփայությունը թշնամական հակադրության մեջ է դնում կրոնի հետ, չնայած՝ երկուսն էլ անհրաժեշտ է համարում: Իմացաբանության համար առավել ընդունելի է համարում փիլիսոփայական ճանաչողությունը, քան գի-

տականը, նման վերաբերմունքի պատճառը թերևս բանականության հանդեպ հավատի պակասն էր, իսկ փիլիսոփայության «գործը»՝ կյանքը՝ ռացիոնալ-կանացնելու և միաժամանակ բանականությունը կենսական դարձնելը, ըստ նրա գիտության ուսումնասիրության առարկան կյանքն է, իսկ փիլիսոփայությունը ենթադրում է իմացություն՝ մահվան մասին, որը, ըստ Ունամունոյի անհրաժեշտ է ապրելու համար, սրա համեմատ գիտությունը համարվում է ժամանակավոր և անբավարար: «Մարդկանց և ժողովուրդների՝ կյանքի հանդեպ ողբերգական զգացումը» էսսեում գրում է. «Փիլիսոփայությունը պատասխանում է մեր հարցին այն մասով, որ մասով որ անդրադառնում է կյանքի և աշխարհի ամբողջական կամ միասնական կոնցեպցիա կազմելու անհրաժեշտությանը: Այսինքն՝ մարդը փիլիսոփայում է ապրելու համար /Unamuno, 1912: 320/:

Էքզիստենցիալի գաղափարը Ունամունո-Կյերկեգոր մտածողների հիմնական թեման է, թերևս այդ է պատճառը, որ գրաքննադատները վերջիններիս համարում են նախաէքզիստենցիալիստ մտածողներ: Կյերկեգորի համար էքզիստենցիան հիմնավորվում, իմաստավորվում է կրոնական էքզիստենցիայով, այսինքն՝ լինել, գոյություն ունենալ Աստծու առաջ, որը նշանակում է՝ անմիջական կապի մեջ լինել Աստծու հետ, նրան մոտ լինել՝ սրտով, հոգով, մտքով: Ունամունոն նույնպես իր ստեղծագործական գործունեության ընթացքում մշտապես անդրադառնում է էքզիստենցիալի խնդրին, քանի որ նրա ստեղծագործության հիմքում կոնկրետ մարդն է, որն իմաստավորում է էքզիստենցիալի հասկացությունը: Գրականության մեջ Ունամունոն ստեղծում է մտացածին, երևակայական կերպարներ, ինչպիսին «Մառախուղ»-ի Ավգուստո Պերեսն է, որին կյանք է պարզևում, շունչ և կենդանություն տալիս, այնուհետև՝ հետ առնում, նաև Դոն Կիխոտը, որի հարության համար միախառնում է երազն ու հորինվածքը՝ դրանք ներկայացնելով որպես իրականության տարրեր: Մակայն ամենից առաջ անհրաժեշտ է կատարել հետևյալ հարցադրումը. «Ի՞նչն է իրական Ունամունոյի համար», կամ առհասարակ, ի՞նչ է իրականությունը, Ունամունոն առաջարկում է իրականության խնդիրը լուծել հակադրության միջոցով, ինչպես «Խաղաղություն պատերազմում» վեպում, որտեղ խաղաղություն գտնելու համար գրողն ընթերցողին հորդորում է պատրաստվել պատերազմի, քանի որ միայն պատերազմում կարելի է խաղաղություն գտնել, նման հակադրությունը մարդու մոտ առաջ է բերում տարբեր զգացումներ, մի կողմից՝ սարսափ և հուսահատություն, քանի որ մարդու միտքը միշտ կասկածող է և նույնիսկ իսկական հավատի դեպքում նա կարող է չհավատալ անմահության գաղափարին, մյուս կողմից՝ հույս և ցանկություն, որովհետև մարդն ի վերջո ուզում է անմահ լինել: Ունամունոյի դեպքում գոյաբանական հոգսն առավել խորքային բնույթ է կրում, չի սահմանափակվում պարզապես հավերժի և ժամանակավորի կոնֆլիկտով, նա հոգսը համարում է մարդկային էության անբաժանելի մաս, հոգսն անբաժան է մարդուց, կապվում է գոյի, էքզիստենցիալի հետ, վերջինս իմաստավորվում է մարդու կրած տառապանքով, ցավով: Մարդը որպես բանական էակ պետք է գիտակցի, որ իրեն տրված ժամանակը և գոյությունը երկրի վրա ժամանակավոր է, վերջավոր: Մարդը ծնվում է գիտակցությամբ, բայց նաև որոշակի պահանջմունքներով, որոնք

պետք է բավարարվեն, ժամանակի հետ նա սկսում է հարցադրումներ անել իր գոյության, աշխարհ գալու, կյանքի՝ իմաստավոր և անիմաստ լինելու մասին, թե ինչու է աշխարհ եկել, որն է իր գոյության նպատակը, ինչու և ինչի համար է գտնվում այստեղ, քանի որ նման հարցադրումների միջոցով նա փորձում է հասկանալ իր էքզիստենցիայի, այսինքն՝ գոյության իմաստը, նպատակը, որոնց համար կամ որոնց պատճառով նա ապրում է շարունակյալ անհանգստության, տագնապի մեջ: Պետք է հրաժարվել մտածել, որպեսզի կարողանաս ապրել, այսինքն՝ մոռանալ, որ մահկանացու ես, կամ հրաժարվել մեռնել, որպեսզի իրավունք և հնարավորություն ունենաս մտածելու: «Ասում են, թե մարդը բանական էակ է և որ հենց դրանով է տարբերվում կենդանուց: Չգիտեմ, թե ինչու ոչ որ չի ասել, որ մարդը զգայական կամ զգացմունքային էակ է և կենդանուց տարբերվում է իր զգացմունքայնությամբ: Ես հազար անգամ նայել եմ կատվին և նրան տեսել մտածելիս, սակայն երբեք չեմ տեսել ծիծաղելիս կամ արտասվելիս», - գրում է Ունամունոն /Unamuno, 1912: 14/:

Ըստ Ունամունոյի հավատն այն բանի հանդեպ, որ մեր միտքը, հիշողությունները, հավատալիքները, անձնական փորձը հաղթում են մահին և նրանից հետո ապրում, շարունակություն գտնում, դրա համար պետք է, որ մարդը կարողանա ապրի, հեշտ չէ այդպիսի անմահության հասնելը, միայն քրիստոնեությունը կարող է հավիտենականություն պարզել մեզ, ընդ որում՝ նույնը վերաբերում է նաև մարմնի հարության գաղափարին, սակայն ոչ հավատացյալը, ոչ հոգևորականը, ոչ էլ առավել ևս՝ աթեիստը չեն կարող պարզել մեզ այդ հավիտենությունը /Unamuno, 1930: 31/:

Ունամունոն իսկապես՝ հավատում էր. դժվար է ասել, քանի որ նրա հավատը հակասական է, նա հավատում էր՝ կասկածելով, քանի որ, ըստ նրա, հավատը, որ կասկածի տակ չի դրվում, հավատ չէ: Հավատում էր Քրիստոսի աստվածային լինելուն՝ հստակ չէ, սակայն հաստատ է մի բան. Ունամունոյի Քրիստոսն իսպանացի է՝ պատմական Քրիստոսը, նրա քրիստոսությունը պոետիկական է. Ունամունոն խոսում է իսպանացի Քրիստոսի մասին, քանի որ նրա քրիստոնեությունն իսպանական է, այս առիթով «Մառախուղը» վեպում գրում է. «Իսպանականությունը կամ իսպանացի լինելն իմ կրոնն է, Աստվածը, որին ցանկանում եմ հավատալ՝ Երկնային Հավերժական Իսպանիան է, հետևաբար՝ իմ Աստվածն իսպանացի է, նա Դոն Կիխոտի Աստվածն է, Աստված, որ մտածում է իսպաներեն, և հենց իսպաներեն էր, որ ասաց. «Թող լինի լույսը, Բանը նույնպես իսպաներեն եղավ» /Ունամունո, 2013: 2-3/:

Ունամունոն հաստատում է, որ էքզիստենցիան հնարավոր չէ բացատրել, ինչպես հնարավոր չէ բացատրել, թե ինչու գոյություն ունի աշխարհը կամ չկա ոչինչը, աշխարհը գոյություն ունի, որովհետև Բարձրագույն Տերն է այդպես որոշել, գոյություն ունի, որովհետև գոյություն ունի Աստված, իսկ Աստված գոյություն ունի, որովհետև գոյություն ունի աշխարհը, սակայն ո՞րն է աշխարհի կամ Աստծու գոյության անհրաժեշտությունը, այս հարցի պատասխանը Ունամունոն տանում է դեպի արքայազն՝ երբեմն հաստատելով շոպենհաուերյան կամքը, ըստ որի՝ աշխարհը գոյություն ունի, որպեսզի գոյություն ունենամ ես, կամ ես գոյություն ունեմ, որպեսզի գոյություն ունենա աշխարհը, Տոլստոյն այս

ամենի մեջ կարևորում է միայն հավատը, քանի որ հավատալ, նշանակում է՝ ցանկանալ հավատալ, հավատալ Աստծուն ամենից առաջ նշանակում է՝ ցանկանալ, որ նա լինի, իսկ Ունամունոն ավելացնում է, որ թերևս հենց սա է Դոն Կիխոտի և Սանչո Պանսայի հերոսական հավատը, որը հիմնված է անորոշության, անհավատության վրա, այստեղից էլ Ունամունոյի հետևյալ ձևակերպումը. «Հավատում եմ, որովհետև կասկածում եմ», կամ «Հավատում եմ, Տեր, օգնիր հաղթել անհավատության» /Unamuno, 1930: 31/:

Ունամունոյի արձակին հատուկ է կրկնությունը, թեմաները բազմազան չեն, հակառակը, առավել հստակ, ինչը վերաբերում է կրկնությանը, ապա, ըստ նրա ցանկացած գրող, ով շատ է գրում, շատ է կրկնվում, որքան էլ որ վերջինս օժտված լինի ստեղծագործական հարուստ երևակայությամբ և ինքնատիպությամբ, միևնույն է, անհնար է խուսափել կրկնությունից, սակայն կարևորն այն է, որ արվեստագետը, գրողը կարողանա ի ցույց դնել սեփական ողբերգությունը, և ուրեմն՝ ուրիշ ի՞նչ կերպ նա կարող է անել այդ, եթե ոչ արվեստի միջոցով, ինչու՞ ողբերգություն, որովհետև ողբերգական է յուրաքանչյուրիս կյանքը, մեզնից յուրաքանչյուրն առանձին ողբերգություն է: Ինչպես փիլիսոփայության մեջ, այնպես էլ՝ արվեստում, Ունամունոյին հետաքրքրում է միայն տառապող մարդը, արվեստն օգնում է մարդուն գիտակցել և ընդունել դիմացինի ողբերգությունը, ցավը, քանի որ միայն արվեստը կարող է մարդու մեջ կարեկցանք և գթասրտություն առաջացնել դիմացինի նկատմամբ: Արվեստների մեջ՝ ամենաշատը, որ հետաքրքրում է Ունամունոյին՝ գրականությունն է: Երբ հարկ է լինում անդրադառնալ գեղագիտությանը, խոսում է գրականության մասին՝ որպես գեղեցկության գեղարվեստական արտահայտություն, որը հաճախ հոմանշվում է պոեզիայի հետ: Ունամունոյին անհանգստացնում են լեզվի և գրելաոճի խնդիրները, սակայն երբեք չի անդրադառնում ոչ գրականության, ոչ էլ արվեստի մյուս ձևերում՝ ձևի և կառուցվածքի խնդիրներին՝ դրանք համարելով ավելորդություն: Չափազանց կարևոր է լեզուն, ըստ Ունամունոյի, լեզուն ժողովրդի փորձայնության, նրա մտածողության պատկերումն է բառերի միջոցով: Լեզուն հետք է թողել ժողովրդի հավաքական հիշողության վրա, մինչև ավետարանական խոսքը մարդն արդեն հավատում էր աստվածային հրաշքին:

Խոսելով գրական ժանրերի մասին՝ Ունամունոն նշում է, որ ամենագեղեցիկը, անշուշտ, պոեզիան է, սակայն առավել երիտասարդ տարիքում ամենաբարձրը համարում է թատրոնը. «Թատրոնը՝ ժողովրդի հավաքական գիտակցության ամենամաքուր արտահայտությունն է, այն ծնվում է էպիկական պոեմի և ժողովրդական քնարերգության հետ, այն բեմահարթակ է բարձրացնում ժողովրդի ողբերգական կյանքը, նրա ավանդույթները և պատմության փառքը» /Ferrerres, 1943: 9-18/:

Թատրոնի հանդեպ ունեցած մեծ վերաբերմունքն Ունամունոն մոտեցնում է պեյզաժին, որը, ըստ նրա ծնվում է դիտողի, Աստծու և պատմության արարչական համագործակցության արդյունքում: Թատրոնում գրողը բոլոր ժանրերից վեր է դասում ողբերգությունը, սրանով է բացատրվում նաև Ունամունոյի պիեսների ուղղվածությունը դեպի անտիկ ողբերգություն՝

«Ֆեդրա», «Մեդես»: Չարմանալի է այն, որ այդքան կարևորելով թատրոնը՝ Ունամունոն գրում է քիչ թվով պիեսներ, որոնք իրենց գաղափարական և սյուժետային գծերով այնքան էլ չեն հեռանում նրա էսսեներից և վեպերից: Ունամունոն հիացմունքով է խոսում Շեքսպիրի մասին, նրա մեջ գնահատում է դրամատուրգիական այն կենդանությունն ու արդիականությունը, որոնցով լի են նրա բոլոր պիեսները, ըստ նրա՝ Շեքսպիրն օժտված է արարչական շնորհով, հետևաբար իր սիրելի դրամատուրգն է, գովեստի խոսքերի է արժանանում նաև Լուպե դե Վեգան, չնայած չի ընդունում վերջինիս՝ հանդիսատեսի ճաշակին տուրք տալու հնազանդությունը:

Ունամունոյի գեղագիտական մտածողության հիմնական ասպեկտներից մեկը վեպի մասին նրա դատողություններն են, չնայած, որպես այդպիսին, հնարավոր չէ գտնել որևէ կոնկրետ սահմանում, թե Ունամունոյի համար ի՞նչ է նովելը կամ նիվոլան, հավանաբար, որպեսզի հնարավոր լինի որևէ կերպ բացատրել, լուսաբանել նովելի հասկացությունը, ճիշտ կլինի սկզբում բնորոշել, թե ինչ է նիվոլան, որի հիմնադիրը անձամբ Ունամունոն է:

Ժանրային առումով նովելը սովորական վեպն է, նիվոլան նույնպես վեպ է, միայն թե այս տեսակի վեպում միախառնվում են իրականությունն ու երևակայությունը, հորինվածքը և երազը, այլ կերպ ասած՝ նիվոլան փիլիսոփայական վեպ է: Չնայած, ըստ Ունամունոյի գրական ժանրերի մեջ ամենագեղեցիկն ու զգայականը պոեզիան է, այնուամենայնիվ, գրականության մեջ նրա ինքնարտահայտման ժանրը, հիրավի, կարելի է համարել՝ նիվոլան:

Նիվոլային գրատեխնիկայի առանձնահատկություններից մեկը երկխոսության շեշտադրումն է, դրանով հեղինակն ընթերցողի ուշադրությունը կենտրոնացնում է ոչ թե գործողությունների, սյուժեի վրա, ինչը հատուկ է սովորական վեպին, այլ կերպարների սպորումների, մտայնության, առավել խորը՝ գոյաբանական խնդիրների ուսումնասիրության վրա: Եթե շատ գրողների, հատկապես դրամատուրգների համար երկխոսությունն ամեն ինչից վեր է թատրոնում, ապա Ունամունոյի համար այն չափազանց կարևոր է նիվոլայում, քանի որ նրանում առաջադրված հարցադրումները կարող են ստանալ իրենց պատասխանները միայն երկխոսության միջոցով, չնայած մյուս կողմից, պակաս կարևոր չեն նաև մենախոսությունները, կարելի է ենթադրել, որ «Մառախուղ»-ում Ավգուստո Պերեսի և նրա շնիկի՝ Օրփեոսի հետ երկխոսությունները, որոնք իրականում մենախոսություններ են, քանի որ շնիկը չի խոսում, միայն լսում է իր տիրոջը, հենց դրանք են բացահայտում նիվոլայում առաջադրված գոյաբանական և փիլիսոփայական պրոբլեմները:

Ունամունոյի արձակյին հատուկ է նաև իրականության և հորինվածքի միախառնումը, որը երբեմն ներկայացնում է «երազ»-ի մետաֆորի միջոցով: Իսպանական գրականության մեջ «երազի» մետաֆորին կամ սիմվոլին առաջինն անդրադառնում է Կալդերոն դե լա Բարկան իր «Կյանքը երազ է» ստեղծագործության մեջ, «երազային» կյանքը պատկերելու համար Ունամունոն առաջ է քաշում մառախուղի մետաֆորը, իսկ իր հերոսներին անվանում՝ հորինված կամ մտացածին էակներ, կարելի է ասել, որ վեպն ընկալելի է դառնում հենց այդպիսի՝ հորինվածքից և իրականությունից ծնունդ առած

հերոսների շնորհիվ, քանի որ գործողությունները չեն, որ առաջ են տանում այն: Մտացածին հերոսն ունի բացառիկ իրականություն, «Մառախուղ»-ի Ավգուստո Պերեսն իրական է, երբ վերջինս ընկալվում է որպես վեպի կերպար, նա ունի իր կյանքը, թեև վերջավոր, սակայն երբ նրան ընկալում են որպես նիվոլային մտացածին էակի, ապա նա ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ հեղինակի, այսինքն՝ իրեն ստեղծողի երազը, նա չունի իրական էքզիստենցիա, այդ է պատճառը, որ նա ընկնում է դատարկության մեջ, նույնիսկ չի կարող ինքնասպան լինել կամ երազել անմահության մասին: Այդպիսին է բոլորիս կյանքը, մեր կյանքը նույնպես Աստծու երևակայության արդյունքն է, նրա երազը, մենք մեռնում ենք, երբ վերջինս դադարում է մեզ տեսնել իր երազում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ունամունո դե Միգել. Մառախուղը, թարգմ. Ռուզաննա Պետրոսյանի, Երևան, Անտարես, 2013:
2. García F. Miguel de Unamuno. Madrid: Diario íntimo, 1970.
3. Marías, J. La significación de Unamuno // *Artículo periodístico*, v. 5, № 13, 2002.
4. Unamuno de M. Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos. Madrid: Salamanca, 1912.
5. Unamuno de M. La agonía del cristianismo. Madrid: Renacimiento, 1930.
6. Pérez Q. El pensamiento religioso de Unamuno frente al de la Iglesia. Valladolid: Casa Martín, 1946.
7. Ferreres R. El existencialismo como filosofía // *Artículo periodístico*, v.2, № 7, 1943.

Р. ПЕТРОСЯН – *Философские и эстетические концепции Мигеля де Унамуну.* – В статье представлены философские и эстетические воззрения испанского писателя, философа-экзистенциалиста Мигеля де Унамуну. Он, как мастер классической прозы, с одной стороны, продолжает традиции философской прозы, с другой, пытается создать новые принципы философского романа – *Nivola*.

Ключевые слова: литература, философия, экзистенциализм, религия, искусство, вопросы, касающиеся эстетики, особенности жанра

R. PETROSYAN – *Philosophical and Esthetic Concepts of Miguel de Unamuno.* – This paper presents the philosophical and esthetic Weltanschauung of the Spanish writer and existential philosopher Miguel de Unamuno. As a master of classical prose, on the one hand, he continues the tradition of philosophical prose, on the other hand, he tries to create new principles of philosophical novel – *Nivola*.

Key words: literature, philosophy, existentialism, religion, art and esthetics, genre features